

УДК 637:331+338,432:34

Оксана Цюра,

аспірантка Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

СУБ'ЄКТИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННОГО ПОХОДЖЕННЯ

У статті розглянуто теоретико-правові аспекти діяльності суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм, які займаються виробництвом (вирощуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції тваринного походження.

Ключові слова: суб'єкт аграрного господарювання, спеціальна правоздатність суб'єктів аграрного господарювання, організаційно-правові форми господарювання, правовий статус суб'єкта господарювання, правосуб'єктність суб'єкта господарювання, сільськогосподарське підприємство.

З проведенням аграрної реформи започатковано умови для формування рівноправних організаційно-правових форм господарювання на основі різних форм власності, що, в свою чергу, визначило напрям руху перехідної економіки України до багатоукладної моделі ринкового типу. З активізацією процесів інтеграції та кооперації господарюючих суб'єктів створюються передумови для прояву нових організаційно-правових чинників. Окреслені кроки є особливо важливими, враховуючи входження України до Світової організації торгівлі (СОТ) та прагнення нашої держави до виходу на європейський ринок. Однак концепція пошуку в процесі реформ «ефективного власника» шляхом приватизації майна та землі, на наш погляд, так і не реалізована. На відміну, наприклад, від Росії, де збереглася структура великотоварних господарств із вирощування ВРХ та виробництва продукції тваринного походження, в Україні більше половини сільськогосподарських підприємств збиткові. Порушення інтеграційних міжгалузевих зв'язків, які існували в агропромисловому виробництві до реформування аграрного сектора економіки, недосконалість законодавчого забезпечення сільськогосподарського виробництва спричинили поглиблення кризових явищ у сільському господарстві України, особливо в одній із важливих його складових — тваринництві.

У науковій юридичній літературі питання правового статусу державних сільськогосподарських підприємств висвіт-

лено В. І. Семчиком, В. М. Стретовичем, Ц. В. Бичковою та іншими вченими. Правове становище колективних сільськогосподарських підприємств досліджене В. З. Янчуком, В. І. Семчиком, О. О. Погрібним, Ц. В. Бичковою, П. Ф. Кулиничем. Проблеми розвитку сільськогосподарської кооперації докладно проаналізовані в працях В. І. Семчика, Н. І. Титової, В. І. Федоровича, О. М. Соніна та ін. Юридичну природу аграрних суб'єктів — сільськогосподарських підприємств, у тому числі фермерських господарств, розглядають Н. І. Титова, В. І. Семчик, О. О. Погрібний та ін. Помітний внесок у дослідження згаданих проблем зробили також Л. В. Логуш, А. Берlach, М. Я. Ващишин.

Однак сучасна правова та економічна наука ще не з'ясувала до кінця сутності господарюючих суб'єктів різних передбачених законами України організаційно-правових форм, у тому числі селянських та інших господарств, що займаються виробництвом (вирощуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції тваринного походження.

Потреба вирішення проблемних питань, що мають місце в такій трудомісткій сфері сільськогосподарського виробництва як тваринництво, зумовила вибір теми, її актуальність, мету і завдання дослідження.

Відносини у сфері тваринництва є важливою складовою аграрних правовідносин, характер яких значною мірою залежить від суб'єктного складу. Виходячи зі змісту ст. 55 Господарського кодексу

України від 16.01.2003 р. (ГК України), суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію, яка доктринально визначається як право-суб'єктність суб'єкта господарювання, мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єктами господарювання є: 1) господарські організації — юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України; державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України; а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; 2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність у будь-яких організаційних формах за їх вибором та зареєстровані відповідно до закону як підприємці [1].

Суб'єкти господарювання діють або як власники основних засобів виробництва (наприклад, кооперативи, господарські товариства), або як господарюючі суб'єкти, засновані власниками (наприклад, державне підприємство, приватне підприємство, підприємство, засноване кооперативом).

В. В. Янчук вважає, що поняття «суб'єкт господарювання (господарюючий суб'єкт)» має інтерпретуватися як похідне від поняття «суб'єкт права», «суб'єкт аграрного права». Саме як суб'єкт аграрного права та чи інша особа (маючи загальну правоздатність) уже в силу своєї спеціальної правоздатності наділена правом бути господарюючим на землі суб'єктом, учасником саме аграрних ринкових суспільних відносин [2].

Суб'єктів аграрного господарювання можна класифікувати за різними критеріями, зокрема: за порядком створення, спеціальною правоздатністю і функціями, способом утворення (заснування) та формування статутного фонду, суб'єктним складом, організаційно-правовою формою та ін. Зазначимо, що в ГК України, окрім переліченої класифікації суб'єктів аграрного господарювання (підприємств), є додаткова класифікація за такими критеріями: 1) формою власності; 2) кількістю тих, хто працює, та об-

сягом валового доходу від реалізації продукції за рік.

За порядком створення усіх суб'єктів аграрного господарювання поділяють на юридичних осіб приватного та публічного права.

За особливостями правоздатності та виконуваними функціями згідно зі ст. 86 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 р. № 2343-ХІІ (в редакції Закону від 22.12.2011 р. № 4212-VI) основна кваліфікуюча ознака суб'єкта господарювання (сільськогосподарського підприємства) полягає в тому, що головним видом діяльності сільськогосподарських підприємств є вирощування (виробництво, виробництво та переробка) сільськогосподарської продукції. Виручка від реалізації вирощеної (виробленої, виробленої та переробленої) ними сільськогосподарської продукції становить не менше 50 відсотків від загальної суми виручки (або питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг становить не менш як 75% вартості всіх товарів/послуг — п. 209.6 ст. 209 Податкового кодексу України) [3].

Виробниками сільськогосподарської продукції є юридичні особи всіх організаційно-правових форм господарювання та їх відокремлені підрозділи, фізичні особи (фізичні особи — підприємці, домогосподарства), які займаються сільськогосподарською діяльністю, передбаченою класифікацією видів економічної діяльності, мають у володінні, користуванні або розпорядженні землі сільськогосподарського призначення чи сільськогосподарських тварин (ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарський перепис» від 23.09.2008 р. № 575-VI) [4].

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду, суб'єктів аграрного господарювання поділяють на унітарні та корпоративні підприємства.

Згідно зі ст. 63 ГК України залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);

підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності); комунальне підприємство,

що діє на основі комунальної власності територіальної громади; державне підприємство, що діє на основі державної власності;

підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

Суб'єкти господарювання залежно від кількості тих, хто працює, та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва.

Найпоширенішою є класифікація суб'єктів аграрного господарювання залежно від їх організаційно-правових форм. Вважається, що організаційно-правовою формою є форма юридичної особи — суб'єкта підприємництва, що характеризує специфіку його створення, майнового статусу, характеру його прав і прав засновників (учасників) на майно, та особливості їх відповідальності за зобов'язаннями суб'єкта. На думку професора В. П. Жужмана, суб'єкти аграрного права залежно від їх організаційно-правових форм поділяються на дві групи: підприємства кооперативного та корпоративного типів [5]. Вважаємо, що перелік суб'єктів аграрного господарювання залежно від їх організаційно-правових форм можна поділити на сільськогосподарські підприємства, кооперативи, господарські товариства та фермерські господарства, які підпадають під загальне поняття «підприємство». Підприємства в Україні здійснюють свою діяльність відповідно до вимог статей 62—71 ГК України, якщо інше щодо підприємств окремих видів не передбачено цим Кодексом або іншими законами, прийнятими відповідно до ГК України.

Суб'єкти аграрного господарювання, незалежно від їх організаційно-правової форми, володіють загальною цивільною правосуб'єктністю як суб'єкти господарювання (тобто суб'єкти аграрного господарювання можуть мати цивільні права та нести цивільні обов'язки з метою здійснення будь-яких видів діяльності, не заборонених законом), спеціальною — як суб'єкти аграрного права (державні та комунальні унітарні сільськогосподарські підприємства (гл. 8 ГК України) та, на думку С. І. Марченко, особливою (інституційною) — як суб'єкти права на ведення сільськогосподарського виробниц-

тва. Особлива (інституційна) правосуб'єктність господарюючих суб'єктів, окрім дотримання загальних вимог, зазвичай, передбачає особливу дозвільну процедуру, що зумовлює їх можливість здійснювати конкретну діяльність у сфері тваринництва. Залежно від спеціалізації сільськогосподарського товаровиробника дозвільна процедура може стосуватися як діяльності в цілому, так і окремих видів товарного сільськогосподарського виробництва. Зокрема чинним законодавством передбачені такі дозвільні процедури: державна реєстрація, ліцензування, атестація, сертифікація, патентування, квотування. У більшості випадків необхідною є їх сукупність.

Необхідною умовою участі в правовідносинах, у тому числі і в сфері сільськогосподарського виробництва продукції тваринного походження, є наявність правового статусу, до складу якого входить правосуб'єктність.

На сучасному етапі в Україні не прийнято комплексного нормативно-правового акта, який би закріплював єдині підходи щодо суб'єктного складу, особливостей державного регулювання в такій важливій і складній сфері сільськогосподарського виробництва, як тваринництво.

Аналізуючи законодавство, що визначає правовий статус суб'єктів господарювання у сфері тваринництва, необхідно зазначити, що вимоги до суб'єктів сільськогосподарського виробництва закріплені в численних та різних за юридичною силою нормативно-правових актах і залежать не лише від виду сільськогосподарських тварин, яких утримують або розводять, а й від характеру продукції, що виробляється.

Загальними вимогами до суб'єктів у сфері тваринництва відповідно до наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України від 11.09.2013 р. № 544, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 19.09.2013 р. за № 1623/24155, є: набуття статусу суб'єкта племінної справи у тваринництві залежно від напряму діяльності та якості племінних (генетичних) ресурсів; ліцензії на право провадження господарської діяльності з торгівлі племінними (генетичними) ресурсами; проведення генетичної експертизи походження та аномалій тварин; ідентифікація тварин, які належать суб'єктам племінної справи у тваринництві; державна реєстрація тва-

рин; ведення племінного обліку; бонітування і проведення генетичної експертизи походження та аномалій тварин.

Вимоги до суб'єктного складу в галузі племінного тваринництва закріплені Законом України «Про племінну справу в тваринництві» від 15.12.1993 р. № 3691-ХІІ (в редакції Закону від 21.12.1999 р.). Суб'єктам племінної справи у тваринництві залежно від прямої діяльності та якості племінних (генетичних) ресурсів присвоюється відповідний статус. Статус суб'єкта племінної справи у тваринництві визначається за результатами проведення державної атестації та переатестації на основі положень, затверджених наказом Міністерства аграрної політики України і Української академії аграрних наук від 17.07.2001 р. № 215/66 [6].

Закон «Про племінну справу в тваринництві» передбачає такі статуси:

— у скотарстві, свинарстві, вівчарстві й козівництві: племінний завод, племінний репродуктор, селекційний центр, підприємство (об'єднання) з племінної справи, контрольно-випробувальна станція, підприємство (лабораторія) генетичного контролю, підприємство (лабораторія) з трансплантації ембріонів, підприємство (лабораторія) з оцінювання якості тваринницької продукції;

— у конярстві: кінний завод, племінний репродуктор, селекційний центр, підприємство (об'єднання) з племінної справи, заводська стайня, іподром, трендепо, підприємство (лабораторія) генетичного контролю, підприємство (лабораторія) з трансплантації ембріонів;

— у звірівництві й кролівництві: племінний завод, племінний репродуктор, селекційний центр, підприємство (лабораторія) з оцінювання якості тваринницької продукції;

— у птахівництві: племінний завод, племінний птахорепродуктор, селекційний центр, контрольно-випробувальна станція з птахівництва;

— у бджільництві: племінний завод, племінна пасіка, племінний бджолорозплідник;

— у рибництві: племінний завод, племінний репродуктор, селекційний центр.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що підприємства (об'єднання) з племінної справи, селекційні, селекційно-технологічні та селекційно-гібридні центри, іподроми, станції оцінки племін-

них тварин охоплюються поняттям «власники племінних (генетичних) ресурсів». Тому закріплення окремою групою суб'єктів господарювання, що набули відповідного статусу, шляхом їх перерахування є недоцільним, тим більше, що в Законі України «Про племінну справу в тваринництві» йдеться лише про 6 із 15 можливих статусів, визначених наказом Міністерства аграрної політики України та Української академії аграрних наук від 20.09.2000 р. №185/83. Наведене дає підстави зробити висновок про те, що суб'єктів племінної справи у тваринництві доцільно класифікувати на дві групи: а) власників племінних (генетичних) ресурсів та б) власників неплемінних тварин. Вимоги до власників неплемінних тварин, які займаються продуктивним тваринництвом, закріплені законодавчими актами, що визначають особливості правового регулювання окремих галузей тваринництва (бджільництва, молочного скотарства та рибництва) [7]. Схожу класифікацію суб'єктів племінної справи в тваринництві виклав проф. В. М. Єрмоленко у своєму підручнику «Аграрне право України» [8].

Закріплення в численних нормативно-правових актах різних за змістом дозвільних процедур без визначення єдиних вимог до суб'єктного складу сільськогосподарського виробництва продукції тваринного походження знижує ефективність законодавства про сільськогосподарське виробництво продукції тваринного походження, а також ускладнює реалізацію господарюючими суб'єктами конституційного права на вільний вибір та здійснення господарської діяльності.

Зазначене дещо не узгоджується з ч. 1 ст. 45 ГК України стосовно того, що підприємництво в Україні здійснюється в будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця.

Виробничо-господарська діяльність сільськогосподарських підприємств має чітко виражений зональний характер і розвинуту галузеву спеціалізацію, яка в сільському господарстві полягає в диференціації напрямів виробничо-господарської діяльності суб'єктів аграрного господарювання залежно від їх територіального розташування та поділу галузі на окремі види виробництва. Серед основних галузей сільського господарства, які впливають на спеціалізацію суб'єк-

тів аграрного господарювання, є тваринництво.

У тваринництві, де виробництво продукції безпосередньо не пов'язане з використанням основного засобу виробництва — землі, можлива вузька спеціалізація по відгодівлі великої рогатої худоби, свиней на м'ясо, виробництву яєць і м'яса птиці. Це, по суті, підприємства промислового типу, де запроваджено індустріальні методи виробництва, галузь відокремлена від використання землі й забезпечення кормами відбувається зі сторони. У тваринництві широко застосовують внутрішньогосподарську спеціалізацію сільськогосподарських підприємств [9].

Спеціалізація скотарства, яке є однією з провідних галузей тваринництва, визначається тим, який вид продукції — молоко чи м'ясо — є головним. Відповідно формуються такі типи організаційно-правових форм скотарських підприємств: молочні господарства — репродуктори, спеціалізовані господарства з вирощування (дорощування) (над)ремонтного молодняка, комплекси з інтенсивного вирощування і відгодівлі надремонтного молодняка ВРХ, інші спеціалізовані підприємства (ферми). Крім цих типів підприємств, скотарство успішно розвивається в особистих селянських господарствах населення та частково — у фермерських господарствах. На відміну від багатьох країн світу, в Україні надто мало фермерських господарств, спеціалізованих на виробництві продукції тваринного походження через його нерентабельність.

Для забезпечення стабільності сільськогосподарського виробництва продукції тваринного походження та, зокрема, підвищення зацікавленості фермерських господарств займатися виробництвом цієї продукції доцільно законодавчо врегулювати питання про збільшення розмірів землекористування для відповідних сільськогосподарських формувань.

Статистика свідчить, що у сфері виробництва молока найнефективнішими є молочні комплекси і механізовані ферми з утриманням телят до 6-місячного віку. При цьому раціональний розмір комплексу визначається виходячи з можливості забезпечення корів та іншого поголів'я кормами власного виробництва, залежно від площі сільськогосподарських угідь.

На сьогодні позитивні тенденції у тваринництві простежуються лише у свинарстві та птахівництві. Найперспективніший напрям розвитку свинарства — концентрація виробництва на основі вузької та поглибленої спеціалізації господарств. Сьогодні діють такі основні виробничі типи свинарських підприємств: господарства із замкнутим циклом виробництва (комплекси, комбінати), репродуктивні, відгодівельні ферми; спеціалізовані сільськогосподарські підприємства, ферми. Організаційними формами птахівницьких підприємств є: птахогосподарства, птахофабрики, птахокомбінати або виробничі об'єднання [10].

Сформовані в Україні господарські організаційно-правові структури в тваринництві мають чимало спільних рис з подібними господарюючими суб'єктами за кордоном: особисті селянські господарства мають схожі особливості з формуваннями в Японії та Китаї, які за розмірами невеликі, повністю належать селянинові; сільськогосподарські підприємства є прототипом великих фермерських господарств США і сільськогосподарських підприємств колишнього СРСР та України, а фермерські господарства — це європейський шлях розвитку.

І все ж, сучасний рівень виробництва (вирощування), переробки продукції тваринного походження в Україні це далекий від світових стандартів. На думку багатьох науковців-правників, проблеми вдосконалення правового режиму та законодавчого забезпечення функціонування в Україні господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм можливо було б вирішити шляхом прийняття Аграрного кодексу України або відповідного базового, рамкового Закону України «Про сільське господарство», на основі якого формувалася б вся наступна нормативно-правова база. Не будучи безпосереднім виробничим ресурсом, правова база є одним із визначальних чинників ефективного використання економічних, фінансових, соціальних та інших виробничих ресурсів і є чи не найважливішим регулятором ефективності сільськогосподарського виробництва.

Утім, незважаючи на значний внесок вітчизняних і зарубіжних вчених, в Україні досі не розроблена наукова концепція здійснення аграрно-правових перетворень. Найповніше це підтверджується відсутністю законодавчо утвер-

дженної державної аграрної політики, що негативно позначається як на розвитку тваринництва, так і на реалізації аграрної реформи в Україні.

ПРИМІТКИ

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
2. Янчук В. В. Аграрне право та аграрне законодавство: стан, проблеми та шляхи їх вирішення / В. В. Янчук // Аграрне законодавство України: бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1996. — № 5. — С. 3—8.
3. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 р. № 2343-ХІІ (в редакції Закону від 22.12.2011р. № 4212-VI) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
4. Закон України «Про сільськогосподарський перепис» від 23.09.2008 р. № 575-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
5. Аграрне право : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Жущман, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко [та ін.] ; за ред. В. П. Жущмана та А. М. Статівки. — Х. : Право, 2010. — С. 50.
6. Закон України «Про племінну справу в тваринництві» від 15.12.1993 р. № 3691-ХІІ (в редакції Закону від 21.12.1999 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
7. Марченко С. І. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / С. І. Марченко ; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. — К., 2008. — С. 107.
8. Аграрне право України : підручник / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк [та ін.] ; за ред. В. М. Єрмоленка. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — С. 80.
9. Економіка підприємств : підручник [Електронний ресурс] / Ф. В. Горбонос [та ін.]. — К. : Знання, 2010. — 463 с. — Режим доступу : <http://www.libr.dp.ua>.
10. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах : підручник / С. П. Азізов, П. К. Канівський, В. М. Скупий ; за ред. проф. С. П. Азізова. — К. : ІАЕ, 2001. — С. 491, 519, 557.

Цюра Оксана. Субъекты и организационно-правовые формы производства сельскохозяйственной продукции животного происхождения.

В статье рассматриваются теоретико-правовые аспекты деятельности субъектов хозяйствования различных организационно-правовых форм, занимающихся производством (выращиванием), переработкой и сбытом сельскохозяйственной продукции животного происхождения.

Ключевые слова: субъект аграрного хозяйствования, правоспособность субъектов аграрного хозяйствования, организационно-правовые формы хозяйствования, правовой статус субъекта хозяйствования, правосубъектность субъекта хозяйствования, сельскохозяйственное предприятие.

Tsiura Oksana. Subjects, organizational and legal forms of manufacturing of agricultural animal product.

The article presents deep insights into theoretical and legal issues of activity of economic subjects of different legal forms which specialize in production (growing), processing and sale of animal product.

Key words: subject of agricultural management, special legal capacity of subjects of agricultural management, legal forms of management, legal status of economic agent, legal personality of economic agent, agricultural enterprise.